

Comunitat, societat i gènere en el món rabassaire a les terres de l'Anoia i l'Alt Penedès en el segle XIX*

Josep COLOMÉ

Centre d'Estudis Antoni de Capmany
Universitat de Barcelona

RESUM

A lo largo de este artículo se analiza el papel que el contrato de *rabassa morta* tuvo en el proceso de especialización vitícola catalán y en la aparición de núcleos poblacionales de colonización vitícola, donde la mayor parte de la población estaba vinculada al cultivo de la viña, y dando lugar a lo que definimos como comunidades *rabassaires*. El objetivo de estas páginas es el análisis de algunas de las características de estas comunidades *rabassaires*, como el tipo de estructura familiar, la desigualdad social y el mercado de trabajo, haciendo una especial incidencia en el mercado de trabajo femenino. Finalmente, se examinan los roles que jugaban las mujeres en estas economías vitícolas.

PALABRAS CLAVE: viticultura, *rabassa morta*, género, conflictividad social, mercado de Trabajo.

ABSTRACT

In this article we analyze the role played for the *rabassa morta* contract in the process of Catalan vine specialization process and population centers of vine colonization, where most of the population was linked to the cultivation vines, giving rise to what we define as *rabassaires* communities. We analyze some of the characteristics of these *rabassaires* communities as the type of family structure, social inequality and the labor market, making special reference on the labor market women. Finally, we examine the roles played by women in these wine-growing economies.

KEYWORDS: viticulture, *rabassa morta*, gender, social conflicts, labour market.

* Aquest treball s'emmarca en el projecte de recerca finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad «¿Sistemas agrarios sustentables? Una interpretación histórica de la agricultura en España desde la perspectiva biofísica» (HAR2015-69620-C2-1-P). Agraïeix els comentaris de Raimon Soler, Miquel Gutiérrez i Montserrat Carbonell.

INTRODUCCIÓ

L'especialització vitícola catalana dels segles XVIII i XIX va ser un dels processos de transformació agrària més importants de l'època al sud d'Europa,¹ al mateix temps que esdevenia un dels elements clau a l'hora d'explicar el procés d'industrialització de Catalunya.² No va ser un procés ràpid ni va afectar el conjunt del país de la mateixa manera. En una primera fase, definida com el cicle de l'aiguardent i que se situa cronològicament entre la segona meitat del segle XVII, una vegada finalitzada la Guerra dels Segadors, i el darrer terç del segle XVIII,³ l'avenç de la vinya es va vincular a les exportacions d'aiguardent als mercats atlàntics.⁴ En aquesta fase, el procés d'especialització vitícola es va localitzar, principalment, a les comarques litorals més properes als punts d'embarcament dels aiguardents, destacant en aquest sentit les terres del Camp de Tarragona, amb la ciutat de Reus i el port de Salou.⁵

Les guerres napoleòniques marquen el canvi de tendència en les exportacions víniques catalanes. Així, al final del conflicte es va iniciar una nova etapa en el procés d'especialització vitivinícola català (el cicle del vi comú), basada en les exportacions de vi a Cuba, Puerto Rico, el Brasil i la zona del Riu de la Plata i afavorida per una lleugera tendència a l'increment dels preus del vi, que s'accentuaria a mitjan segle a causa de la difusió per Europa de la plaga de l'oïdi i, finalment, amb la invasió fil·loxèrica de les vinyes franceses.⁶

1. E. TELLO i M. BADIA: «L'expansió de la frontera interior: un model per explicar l'especialització vitícola catalana (1720-1939)», a J. COLOMÉ, J. PLANAS i F. VALLS-JUNYENT (ed.): *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, p. 51-82.
2. J. M. FRADERA: *Indústria i mercat: les bases comercials de la indústria catalana moderna, 1814-1845*, Barcelona, Crítica, 1987; P. PASCUAL: *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX. Formació i desestructuració d'un sistema econòmic*, Barcelona, Crítica, 1990; F. VALLS-JUNYENT: *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrendada industrial catalana*, Vic, Eumo, 2003.
3. J. COLOMÉ, J. PLANAS i F. VALLS-JUNYENT: «Introducció: els tres cicles de l'economia vitivinícola catalana (segles XVII-XX)», a J. COLOMÉ, J. PLANAS i F. VALLS-JUNYENT (ed.): *Vinyes, vins..., op. cit.* p. 5-49.
4. F. VALLS-JUNYENT: *La Catalunya atlàntica...*
5. J. TORRAS: «L'economia catalana abans del 1800. Un esquema», a J. NADAL et al. (dir.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, vol 1, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 13-38; J. TORRAS: «Productes vitícoles i integració mercantil a Europa, segles XV-XVIII», *Estudis d'Història Econòmica*, núm. 14 (1996), p. 23-33.
6. J. COLOMÉ, R. GARCIA, J. PLANAS i F. VALLS-JUNYENT: «Les cycles de l'économie viticole en Catalogne. L'évolution du prix du vin entre 1680 et 1935», *Annales du Midi. Revue de la France Méridionale*, núm. 281 (2013), p. 29-55.

Aquesta fase de l'expansió vitícola seria especialment important als partits de Vilafranca, Igualada, Manresa i Terrassa.

En aquest procés d'especialització vitícola hi va jugar un paper destacat el contracte de rabassa morta i, en algunes comarques, l'aparició de nous nuclis poblacionals de colonització vitícola. En aquests nuclis i en els pobles de sagrera d'aquestes comarques era molt notable el volum de població vinculada al conreu de la vinya a través del contracte de rabassa morta, la qual cosa va donar lloc al que he definit com a comunitats rabassaires. Aquest article té per objectiu l'estudi d'aquestes comunitats. Així, en primer lloc, s'analitza el paper del contracte de rabassa morta en el procés d'expansió vitícola, per referir-nos tot seguit al creixement demogràfic i a la consolidació d'aquests nuclis de colonització vitícola. En un tercer apartat es tracta la desigualtat social existent en aquestes comunitats i el mercat de treball, fent una especial incidència en el mercat laboral femení. En un darrer apartat s'examinen els rols que jugaven les dones en aquestes economies vitícoles, utilitzant com a principal font la documentació dels jutjats de pau.

EL CONTRACTE DE RABASSA MORTA I L'EXPANSIÓ VITÍCOLA

Malgrat que el primer contracte de rabassa del qual tenim coneixement data de l'any 1164,⁷ tot sembla indicar que durant l'Edat Mitjana l'expansió de la vinya va estar vinculada a les donacions a cens, que a partir de la baixa edat mitjana seran conegudes amb el nom d'establiments emfitèutics, i als contractes de *complantatio*, segons els quals se cedia una parcel·la de terra a un pagès perquè hi plantés vinya en un període determinat de temps. Quan la vinya ja estava en plena producció, el *complantador* rebia en propietat la meitat dels ceps plantats, reservant-se l'atorgant la primera opció de compra si el *complantador* decidia vendre la seva part.⁸ Llorenç Ferrer ha mostrat que, en el cas de la comarca del Bages, aquest tipus de contracte va ser predominant fins a finals del segle XVII, quan va ser substituït per la concessió a certes parts (el plantador treballava tota la terra plantada i pagava un cens corresponent a la quarta part de la verema) per

7. J. BOTET SIÓ: «Un contracte d'establiment a rabassa morta del segle XII», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, vol. 4, núm. 25 (1907), p. 14-15.

8. J. M. SALRACH: «La viticultura de la Catalunya Nova després de la conquesta: societat i mercat en el segle XII», *Acta Històrica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 223 (2001), p. 237.240.

donar pas posteriorment al contracte de rabassa morta, que va aparèixer en aquelles terres de la Catalunya central ben entrat el segle XVIII.⁹

En el cas de la regió de Girona, Rosa Congost i Enric Sagner apunten que la rabassa morta va ser la fórmula contractual dominant durant tot el segle XVIII, i que anà perdent importància a partir de les primeres dècades del segle XIX i fou finalment substituïda per contractes emfitèutics, en el que Congost i Sagner interpreten com una «notable capacitat negociadora dels petits pagesos a l'hora de signar i acceptar contractes que implicaven la plantació de vinya».¹⁰ Unes característiques diferents hauria tingut l'expansió de la vinya al segle XVIII i primers anys del XIX al Camp de Tarragona. En aquestes terres, malgrat que en alguns casos es va recórrer al contracte de rabassa morta,¹¹ aquesta sembla que va ser una opció minoritària. Així, per exemple, als municipis de Salou, Pineda i Vila-seca, tot indica que la plantació i el conreu de la vinya estaven associats a contractes a mitges,¹² mentre que a Reus predominaven els contractes d'arrendament i parceries a curt termini (quatre anys de mitjana) i les «concessions a plantar» amb una durada que se situava entre els vuit i els tretze anys.¹³

La cronologia és força diferent en el cas del nucli vitícola que formen les comarques del Vallès Occidental,¹⁴ l'Alt Penedès¹⁵ i l'Anoia,¹⁶ on l'ex-

9. L. FERRER-ALÒS: «Plantar a mitges. L'expansió de la vinya i els orígens de la rabassa morta a la Catalunya central en el segle XVII», *Recerques*, núm. 67 (2013), p. 33-59.
10. R. CONGOST i E. SAGUER: «De contractes de rabassa morta a emfiteusis perpètuas: una negociació des de baix? La regió de Girona, 1700-1900», a J. COLOMÉ, J. PLANAS i F. VALLS-JUNYENT (ed.): *Vinyes, vins...*, op. cit. p. 179.
11. El 1801, el propietari Francesc March i Santgenís va reconèixer al masover Marià Font que li havia concedit una peça de terra a rabassa morta. S. J. ROVIRA i GÓMEZ: *Els March, darrers senyors de Creixell i Roda de Berà*, Valls, Cosetània, 2003, p. 83.
12. S. J. ROVIRA i GÓMEZ: *Els March...*, op. cit., p. 63.
13. J. A. SUGRANYES: «Propietat i relacions socials a l'agricultura de Reus: segles XVIII-XIX», *Manuscrits, Revista d'Història Moderna*, núm. 2 (1985), p. 67-113.
14. P. ROCA FABREGAT: «L'expansió vitícola dels segles XVIII i XIX com una etapa en l'evolució del paisatge i del poblament rural del Vallès Occidental», a J. COLOMÉ, J. PLANAS i F. VALLS-JUNYENT (ed.): *Vinyes, vins...*, op. cit. p. 209-244.
15. J. COLOMÉ: «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 8 (1990), p. 123-143; J. COLOMÉ i F. VALLS-JUNYENT: «La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió», *Recerques*, núm. 30 (1994), p. 47-68; B. MORENO: *La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995; B. MORENO: «Del cereal a la vinya. El contracte de rabassa morta a l'Alt Penedès del segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 11 (1997), p. 37-56.
16. F. VALLS-JUNYENT: *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior: l'Anoia, 1720-*

pansió de la vinya s'inicia el darrer terç del segle XVIII per intensificar-se una vegada finalitzades les guerres napoleòniques, a causa de la caiguda dels preus dels cereals, el creixement urbà de Barcelona, el reconeixement de les noves repúbliques americanes i la creixent demanda de cotó per part de la indústria tèxtil catalana.

Centrem-nos en els casos de l'Anoia i l'Alt Penedès. En aquestes comarques, en el procés d'especialització vitícola hi va jugar un paper destacat la gran propietat de la terra. Miquel Gutiérrez ja va mostrar fa alguns anys que aquestes grans propietats eren especialment importants a la vessant penedesenca de la comarca de l'Anoia, en municipis com Piera o Masquefa.¹⁷ A l'Alt Penedès, el model era el mateix: a mitjan segle XIX les propietats amb més de cinquanta hectàrees de terra controlaven més del 60% de la superfície agrària en municipis com Terrassola i Sant Martí Sarroca, incrementant-se aquest percentatge als voltants del 80% a Subirats i Sant Sadurní d'Anoia.¹⁸

Aquesta estructura de la propietat de la terra tenia el seu origen en la resolució de la crisi social agrària de la baixa edat mitjana, quan algunes famílies pageses van annexar els masos rònecs als seus masos principals, aprofitant que havien quedat abandonats a causa de les grans mortalitats del segle XIV i de l'emigració d'una part dels pagesos que van sobreviure cap a les viles i nuclis urbans. A partir de 1486, gràcies a la Sentència Arbitral de Guadalupe, els senyors feudals van poder establir els masos dels pagesos fugitius una vegada passats tres mesos. D'aquesta manera algunes famílies pageses van poder engrandir llurs predis, circumstància que va donar lloc als masos grassos, i convertir-se, amb el temps, en grans emfiteutes. En el seu estudi sobre les terres del castell de Subirats, Ivo Elies fa referència a aquest procés d'acumulació de terres que va tenir lloc entre els segles XV i

1860, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; F. VALLS-JUNYENT: «Contractació a rabassa morta i conjuntura vitícola a Catalunya, 1720-1850», *Estudis Històrics: Documents de l'Arxiu de Protocols*, núm. 15 (1997), p. 299-334; F. VALLS-JUNYENT: «La rabassa morta a la comarca d'Igualada en la transició de les velles a les noves formes de propietat, 1750-1850», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 11 (1997), p. 89-107; M. GUTIÉRREZ POCH: «Diferenciació pagesa i proletarització: el contracte de rabassa morta a l'Anoia en el darrer terç del segle XVIII», *Miscellanea Aqualatensis*, núm. 6 (1990), p. 95-132.

17. M. GUTIÉRREZ POCH: «La propiedad de la tierra en una comarca de la Cataluña interior: l'Anoia en la segunda mitad del siglo XIX», a R. GARRABOU (coord.): *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1992, p. 293-324.

18. J. COLOMÉ: *L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca del Penedès*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1996.

xvi, destacant casos com, per exemple, el de Vicenç Codorniu, que el 1523 posseïa el mas Tomàs i va adquirir el mas Eura i el mas Vilanova, o Joan Jofre, que el mateix any capbrevava el mas principal (mas de Peralba) i dos masos rònecs (el mas d'en Mascaró i el mas d'en Pere Martí).¹⁹ Posteriorment, aquestes famílies van incrementar llurs patrimonis a través de la seva participació en els circuits de crèdit rural i de les polítiques matrimonials basades en els casaments entre membres d'aquestes estirps d'emfiteutes. Aquest seria el cas, per exemple, de quatre de les principals famílies de Pierola: els Galceran, els Paret de la Serra, els Mata Garrigues i els Pons de la Riera, estudiats per Francesc Valls-Junyent.²⁰

Aquesta estructura de l'explotació agrària, basada en grans masos policulturals manats per nissagues d'emfiteutes, es va mantenir fins al darrer terç del segle XVIII i primers decennis del XIX, quan la creixent demanda de vi i el procés de reforma liberal van comportar importants canvis en la gestió d'aquests patrimonis. Així, durant la reforma liberal, els antics senyors van optar per cedir terres marginals sota el contracte de rabassa morta per plantar-hi vinya, i d'aquesta manera obtenir unes rendes que els permetien compensar la desaparició de la sostracció feudal. Per la seva banda, els antics emfiteutes, ara convertits en propietaris de la terra, van optar pel contracte de rabassa morta per posar en conreu terres ermes i boscoses sense assumir la inversió que representava la plantació de les noves vinyes, evitant els riscos que comporta tota producció agrícola i, com assenyala Francesc Valls, adoptar «un comportament mimètic respecte a l'aristocràcia rendista tradicional. Aquests antics senyors útils [...] van trobar en la rabassa morta una fórmula per convertir-se en perceptors de rendes igual que els senyors directes als quals es volien assemblar».²¹

Cal tenir en compte, també, que el contracte de rabassa morta va permetre allunyar el sostre maltusià que podia comportar l'excedent poblacional que havia provocat el creixement demogràfic del segle XVIII en aquestes comarques. La rabassa morta es presentava com una oportunitat per als fadrins dels masos i els joves que cercaven terres per treballar (d'aquesta manera tenien la possibilitat d'accedir en millors condicions al mercat matrimonial), o per a les famílies pageses que necessitaven ampliar llurs explotacions per tal de garantir la seva subsistència. Al mateix temps, no hem

19. I. ELIES OLIVERAS: «Infraterminum Castro Saubirads: els agents estructuradors i dinamitzadors del territori a petita escala a l'època medieval», *Recerques*, núm. 69 (2014), p. 5-29.

20. F. VALLS-JUNYENT: *La dinàmica del canvi...*, op. cit., p. 284-294.

21. F. VALLS-JUNYENT: «La rabassa morta a la comarca...», op. cit., p. 106.

d'oblidar que els originals contractes de rabassa morta s'acostumaven a establir per la vida dels ceps plantats pel rabasser, i que mitjançant pràctiques culturals com els colgats i els capficats s'aconseguia prolongar de forma indefinida la vida d'aquestes vinyes. Per tant, la rabassa era considerada per les famílies rabassaires un contracte indefinit, que es podia transmetre als seus descendents o, en cas de necessitat, vendre els drets sobre la terra treballada. És a dir, aquestes famílies consideraven la rabassa com una concessió emfitèutica, en la qual mantenien el domini útil sobre la terra treballada, que els diferenciava socialment de jornalers i parcers.

En resum, entre finals del segle XVIII i primeres dècades del XIX, a les comarques de l'Anoia i l'Alt Penedès es va consolidar un important nucli vitícola, articulat a través del contracte de rabassa morta, amb un conjunt de municipis en els quals a mitjan segle XIX la vinya representava més del 75% de la superfície agrària (vegeu la taula 1 i el mapa 1). Aquest seria el cas, per exemple, de municipis com el Bruc, els Hostalets de Pierola, Piera o Masquefa, a la comarca de l'Anoia, i Subirats, Sant Sadurn d'Anoia, Font-rubí o Sant Martí Sarroca a l'Alt Penedès. Al costat d'aquests municipis, en trobem d'altres on la vinya també ocupava més del 75% de la superfície agrària, però, a diferència dels anteriors, la producció manufacturera tenia un pes molt important en l'economia local. En aquest sentit destaquen els municipis de Capellades, la Torre i la Pobla de Claramunt o Carme a l'Anoia, i els de Sant Pere de Riudebitlles, Sant Quintí de Mediona o Gelida a l'Alt Penedès. En tots aquests municipis, al llarg del segle XVIII, s'havia consolidat un important nucli manufacturer al voltant de la indústria paperera i, en el cas de l'Anoia, a mitjan segle XIX s'hi va instal·lar un nombre important de fusos amb la qual cosa s'hi va desenvolupar una filatura del cotó basada en la berguedana.²²

Taula 1. El nucli vitícola de les comarques de l'Anoia i l'Alt Penedès

Municipi	ST (ha)	SC (ha)	SV (ha)	% vinya sobre ST	% vinya sobre SC
Bruc, el	3.085,14	1.491,84	1.247,91	40,45	83,65
Cabanyes, les	94,48	81,53	63,13	66,82	77,43
Cabrera d'Anoia	1.495,39	525,59	449,48	30,06	85,52
Capellades	267,04	186,87	131,42	49,21	70,33

22. M. GUTIÉRREZ POCH: *Full a full. La indústria paperera de l'Anoia (1700-1998): continuïtat i modernitat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 164-165; M. GUTIÉRREZ POCH: «Entre el cep i el cotó: treball, terra i fàbrica a Vallbona d'Anoia (1800-1936)», *Miscellanea Aqualatensia*, núm. 12 (2006), p. 241-283.

Taula 1. El nucli vitícola de les comarques de l'Anoia i l'Alt Penedès (Continuació)

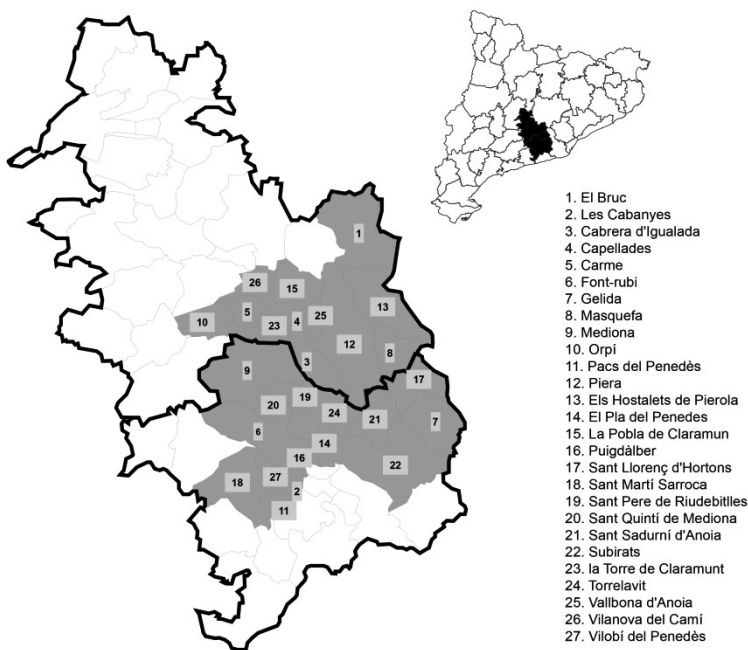
Municipi	ST (ha)	SC (ha)	SV (ha)	% vinya sobre ST	% vinya sobre SC
Carme	801,44	434,22	385,21	48,07	88,71
Font-rubí	3.330,84	1.993,56	1.563,87	46,95	78,45
Gelida	2.319,85	1.222,85	1.040,81	44,87	85,11
Hostalets de Pierola, els	2.276,08	1.089,78	989,73	43,48	90,82
Masquefa	1.480,90	1.316,95	1.224,73	82,70	93,00
Orpí	1.124,25	239,38	191,70	17,05	80,08
Pacs del Penedès	510,70	450,18	354,90	69,49	78,84
Piera	4.251,92	3.288,19	2.853,45	67,11	86,78
Pla del Penedès, el	793,92	463,41	385,26	48,53	83,14
Pobla de Claramunt, la	1.696,18	1.205,19	1.156,64	68,19	95,97
Sant Llorenç d'Hortons	1.603,51	1316,12	1.167,79	72,83	88,73
Sant Martí Sarroca	3.048,58	2.065,23	1.567,12	51,40	75,88
Sant Pere de Riudebitlles	453,42	436,48	329,33	72,63	75,45
Sant Quintí de Mediona	1.273,80	1.079,76	860,97	67,59	79,74
Sant Sadurní d'Anoia	1.722,59	1.411,76	1.296,26	75,25	91,82
Subirats	4.814,05	2.535,60	2.061,46	42,82	81,30
Torre de Claramunt, la	869,79	419,42	353,70	40,67	84,33
Torrelavit	1.957,72	1.057,56	934,24	47,72	88,34
Vallbona d'Anoia	546,81	311,02	268,30	49,07	86,26
Vilanova del Camí	856,92	510,80	461,54	53,86	90,36
Vilobí del Penedès	896,49	832,79	684,55	76,36	82,20
Total	41.622,45	26.013,89	22.050,68	52,98	84,77

ST: superfície total; SC: superfície cultivada; SV superfície plantada de vinya.

No es contempla el municipi de Puigdàlber, que a mitjan segle XIX tenia tan sols 50,6 hectàrees de superfície total i la vinya hi representava el 56,86% de la superfície cultivada. Tampoc no es disposa de dades referents al municipi de Mediona.

Font: Per a la comarca de l'Anoia, F. VALLS-JUNYENT: *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 62-63, i per al Penedès J. COLOMÉ: *L'especialització vitícola...*

Mapa I. El nucli vitícola de les comarques de l'Anoia i el Penedès

Font: Vegeu la taula I.

CREIXEMENT DEMOGRÀFIC I CONSOLIDACIÓ DELS NUCLIS DE COLONITZACIÓ VITÍCOLA

Com ja s'ha apuntat en l'apartat anterior, l'expansió vitícola vinculada al contracte de rabassa morta va permetre allunyar el sostre maltusià, absorbint l'increment de la població que va tenir lloc en el segle XVIII i mantenint unes taxes de creixement demogràfic positives entre 1787 i 1860, especialment en municipis com el Bruc, els Hostalets de Pierola, Orpi o Masquefa a la comarca de l'Anoia, i Font-rubí, Sant Llorenç d'Hortons, Sant Quintí de Mediona i Subirats a l'Alt Penedès. Entre 1860 i 1887 va tenir lloc una segona fase expansiva de la vinya, provocada per un increment important dels preus dels vins destinats al mercat francès, que havia estat colpit per la invasió de l'oidium durant la dècada dels anys cinquanta, i, posteriorment, l'arribada de la fil·loxera. En aquesta segona fase expansiva de la vinya en el segle XIX, els municipis on la producció vitivinícola era la principal font d'ingressos van continuar mantenint una taxa de creixement de la po-

blació positiva, tot i que en uns nivells molt inferiors als valors obtinguts a la primera meitat del segle. Al contrari, obtenim valors negatius en aquells municipis on la filatura tèxtil havia agafat una certa rellevància, a causa de la crisi del sector en aquelles contrades que no van poder competir amb la mecanització de la filatura que s'estava produint en els nous centres industrials a Catalunya. Aquest seria el cas, per exemple, de Capellades, Sant Quintí de Mediona o Sant Pere de Riudebitlles. Finalment, entre 1887 i 1900, l'arribada de la fil·loxera va comportar pèrdues demogràfiques a la major part dels municipis d'aquesta àrea vitícola, amb valors negatius que superen el 25 % al Bruc, Carme, Masquefa, Orpí o Sant Llorenç d'Hortons.

Taula 2. Evolució de la població al nucli vitícola de les comarques de l'Anoia i l'Alt Penedès. Taxa de creixement (en%)

Municipi	1787-1860	1860-1887	1887-1900
Bruc, el	540,26	10,21	- 27,24
Cabanyes, les	227,27	10,00	- 7,58
Cabrera d'Anoia	168,38	2,19	- 12,06
Capellades	36,85	- 10,15	- 4,85
Carme	76,48	- 0,44	- 27,57
Font-rubí	1509,20	19,79	- 3,16
Gelida	495,75	18,27	- 19,62
Hostalets de Pierola, els	392,46	1,73	- 7,42
Masquefa	219,36	17,69	- 32,32
Mediona	345,78	8,16	3,03
Orpí	340,21	10,54	- 31,36
Pacs del Penedès	143,97	30,74	7,84
Piera	71,52	2,18	- 21,03
Pla del Penedès, el	224,64	12,41	- 18,11
Pobla de Claramunt, la	27,76	- 4,04	- 11,24
Sant Llorenç d'Hortons	398,21	16,92	- 30,56
Sant Martí Sarroca	93,11	11,97	- 4,86
Sant Pere de Riudebitlles	125,39	- 19,09	- 0,55
Sant Quintí de Mediona	948,86	- 13,93	1,72
Sant Sadurní d'Anoia	163,00	14,92	- 17,02
Subirats	265,28	30,31	6,42
Torre de Claramunt, la	104,87	13,27	- 21,22
Torredevall	136,24	12,93	- 12,30
Vallbona d'Anoia	196,30	2,36	4,07
Vilanova del Camí	57,88	9,50	- 39,97
Vilobí del Penedès	15,72	20,50	- 9,89

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'IDESCAT.

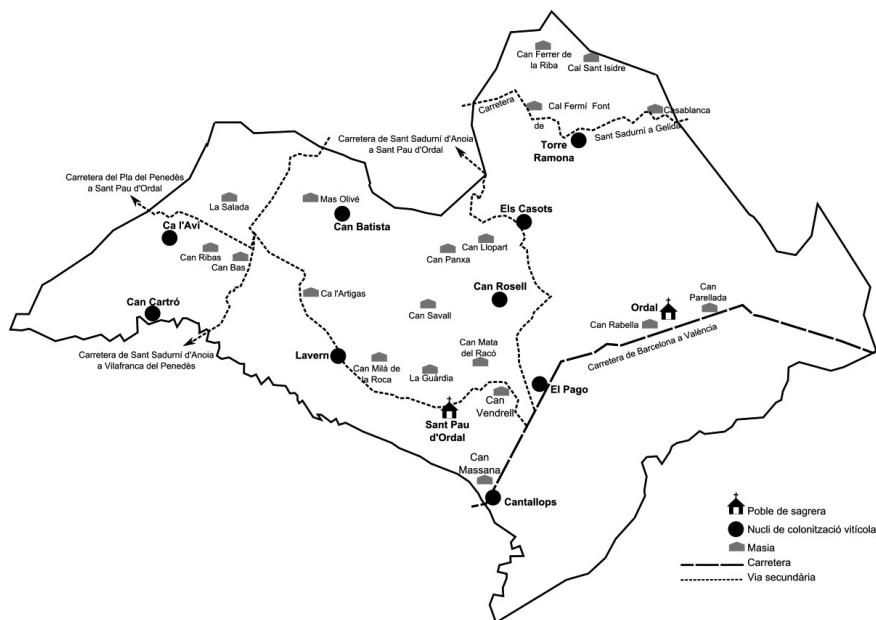
El creixement demogràfic i l'expansió de la vinya en el darrer terç del segle XVIII i bona part del XIX als municipis vitícoles de les comarques de l'Anoia i l'Alt Penedès van suposar la consolidació i aparició de nous nuclis de poblament al voltant dels antics masos i el creixement dels pobles de sagrera (amb església). Això es deu al fet que moltes vegades l'accés a una parcel·la de terra a rabassa anava acompanyat de la cessió per part del propietari d'un terreny en emfiteusi, per tal que el rabasser edificués el seu habitatge a canvi d'un cens fix anual i perpetu. El municipi de Subirats ens ofereix un bon exemple d'aquest model de gestió del territori (mapa 2): l'expansió vitícola va comportar el creixement del principal nucli urbà, Sant Pau d'Ordal, i d'un segon poble de sagrera, Ordal, que va anar creixent a ambdós costats de la carretera que anava de Barcelona a València. Al mateix temps van aparèixer nous nuclis de colonització vitícola, propers als antics masos i/o a camins secundaris, com Torre Ramona, Can Cartró, Cantallops, Lavern, Can Batista, Ca l'Avi i Can Rossell. Altres nuclis de colonització, com Cantallops o el Pago, van créixer vinculats a la ja citada carretera de Barcelona a València. Un segon exemple el trobem al municipi dels Hostalets de Pierola, que va tenir un notable creixement en el mateix període al voltant de dues vies de comunicació: el camí d'Igualada a Esparreguera i Martorell i el de Vilafranca a Montserrat.²³ En aquest cas, Montserrat Cucurella i Jordi Parcerisas han estudiat la tipologia de les cases, assenyalant el predomini de parcel·les d'uns 5 metres d'amplada per 30 o 40 metres de llargada, amb tres espais molt determinats: la pallissa, l'eixida i la casa, amb un celler semisoterrat, dues plantes i unes golfes.²⁴

Respecte als tipus d'unitats familiars que predominaven en aquesta zona vitícola, a les taules 3 i 4 podem observar els casos de Sant Quintí de Mediona, a la comarca de l'Alt Penedès, i el Bruc, a l'Anoia. A la segona meitat dels anys vuitanta, quan s'estava esgotant el període d'expansió vitícola, a causa de la caiguda dels preus del vi i de l'arribada de la fil·loxera, en ambdós casos ressalta el predomini de les llars simples (parella amb o sense fills o vidu o vídua amb fills), que representaven el 70,3% a Sant Quintí de Mediona, mentre que al Bruc el percentatge se situava en el 65,1%. La preeminència d'aquest tipus de llar s'ha de vincular a l'ampliació de la frontera interior a causa de l'expansió de la vinya a través del contracte

23. J. COLOMÉ, M. CUCURELLA-JORBA i F. VALLS-JUNYENT: «Poblament i despoblament a la Catalunya vitícola (1760-1910)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXI (2010), p. 137-156.

24. M. CUCURELLA-JORBA i J. PARCERISAS: «Entre vinyes i camins. Expansió vitícola i creixement urbanístic del nucli de colonització vitícola dels Hostalets de Pierola», *Miscellanea Aqualatensis*, núm. 15 (2013), p. 13-42.

Mapa 2. Les masies i els nous nuclis de colonització vitícola al municipi de Subirats a la segona meitat del segle XIX

Font: Elaboració pròpia a partir del *Mapa planimètric de Subirats* (1914) elaborat per l'Institut Geogràfic y Estadístico i del *Nomenclator de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España en 1.º de enero de 1888 formado por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1891-1894.*

de rabassa morta, la qual cosa, com ja s'ha apuntat anteriorment, va permetre als fills fadrísters crear una nova llar, absorbint, d'aquesta manera, el creixement demogràfic. En segon lloc destaca el pes que tenien les llars múltiples (amb més d'un nucli familiar) fruit del model successori català: quan accedien al matrimoni, l'hereu o la pubilla restaven a la llar paterna o materna convivint amb els seus progenitors.

La crisi social i econòmica provocada per la caiguda dels preus del vi i la fil·loxera a finals del segle XIX i primers anys del XX va comportar una forta migració cap a les noves ciutats industrials que s'estaven consolidant a Catalunya²⁵ i la reducció del percentatge que representaven les llars de tipus simple i les múltiples. D'altra banda, s'incrementa el pes de les famílies solitàries (normalment un vidu o una vídua) i de les extenses (una família simple que integra altres familiars vidus i/o solters).

25. J. COLOMÉ i F. VALLS-JUNYENT: «Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès (Cataluña)», *Historia Agraria*, núm. 57 (2012), p. 47-77.

Taula 3. Tipologia de les llars a Sant Quintí de Mediona, 1889 i 1911

Tipologia llars	1889 Nombre de famílies	1911 Nombre de famílies	1889 % sobre el total de famílies	1911 % sobre el total de famílies
No família	7	8	1,56	1,88
Solitària	16	24	3,56	5,65
Simple	316	282	70,38	66,35
Extensa	40	66	8,91	15,53
Múltiple	70	45	15,59	10,59
Total	449	425	100	100
Total habitants: 1889, 1.901 hab., i 1911, 1.849 hab.				

Font: Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès, Fons Ajuntament de Sant Quintí de Mediona, Padró d'habitants 1889, ACAP-20-18-T1-88, i 1911, ACAP-20-18-T1-90.

Taula 4. Tipologia de les llars al Bruc, 1886 i 1911

Tipologia llars	1886 Nombre de famílies	1911 Nombre de famílies	1886 % sobre el total de famílies	1911 % sobre el total de famílies
No família	4	6	1,29	2,17
Solitària	11	13	3,55	4,69
Simple	202	177	65,16	63,90
Extensa	29	34	9,35	12,27
Múltiple	64	47	20,65	16,97
Total	310	277	100	100
Total habitants: 1886, 1.503 hab., i 1911, 1.308 hab.				

Font: Arxiu Municipal del Bruc, Padró d'habitants de 1886 i Padró municipal d'habitants 1911.

DESIGUALTAT I MERCAT DE TREBALL

Malgrat que les relacions de parentiu eren importants en aquests nuclis vitícoles, i que els seus habitants podien compartir interessos, temors i inquietuds davant les transformacions que comportava l'articulació del nou estat liberal, no eren comunitats socialment i econòmicament homogènies. A les taules 5 i 6 s'analitzen algunes de les característiques de les explotacions a rabassa morta en dos municipis de l'Alt Penedès, Sant Llorenç d'Hortons i Subirats. En l'elaboració de les taules s'han tingut en compte

totes les explotacions rabassaires que apareixen indicades en els amillaraments d'ambdós municipis, és a dir, les terres que aquestes explotacions vitícoles menen a rabassa i també les que posseeixen en propietat.

Taula 5. Estructura de les explotacions a rabassa morta a Sant Llorenç d'Hortons, 1862

Ha	Terres a rabassa (Ha)			Terres en propietat o de les quals no consta tipus de tinença en mans de famílies rabassaires (Ha)			Total (Ha)	Nombre UF	Ha/UF
	SV	SC	ST	SV	SC	ST			
00,00 01,00	10,16	10,34	11,09				11,09	13	0,85
01,01 03,00	264,14	271,43	275,59	10,03	11,93	12,17	287,76	146	1,97
03,01 05,00	173,64	179,05	187,01	31,91	32,07	34,66	221,67	55	4,03
05,01 10,00	218,26	223,07	224,05	72,64	77,67	83,54	307,59	49	6,27
> 10,00	102,03	103,04	103,04	67,75	75,85	81,09	184,13	14	13,15
Total	768,23	786,93	800,78	182,33	197,52	211,46	1012,24	277	

SV: superfície plantada de vinya; SC: superfície cultivada; ST: superfície total; UF: unitats familiars.
Font: Arxiu de la Corona d'Aragó, Secció Hisenda, TER-P, 1453.

Taula 6. Estructura de les explotacions a rabassa morta a Subirats, 1862

Ha	Terres a rabassa (Ha)			Terres en propietat en mans de famílies rabassaires (Ha)			Total (Ha)	Nombre UF	Ha/UF
	SV	SC	ST	SV	SC	ST			
00,00 01,00	26,54	26,54	26,66		0,04	0,04	26,7	35	0,76
01,01 03,00	186,34	187,38	190,62	1,89	2,16	2,16	192,78	113	1,70
03,01 05,00	105,54	106,74	106,86	9,07	9,38	9,38	116,24	30	3,87
05,01 10,00	108,76	115,99	118,68	4,65	5,77	12,13	130,81	21	6,22
> 10,00	31,15	32,37	33,60	2,93	2,99	4,65	38,25	3	12,75
Total	458,33	469,02	476,42	18,54	20,34	28,36	504,78	202	

SV: superfície plantada de vinya; SC: superfície cultivada; ST: superfície total; UF: unitats familiars.
Font: Arxiu Municipal de Subirats, Amillarament 1862.

Tant a Sant Llorenç d'Hortons com a Subirats detectem l'existència d'unes explotacions rabassaires que podríem definir com a marginals, la superfície de les quals no supera l'hectàrea de terra i que representen el 4,6% sobre el conjunt d'explotacions rabassaires a Sant Llorenç d'Hortons

i s'incrementen a un gens menyspreable 17,3% a Subirats. En segon lloc, cal destacar que, als dos municipis, més de la meitat de les explotacions rabassaires tenen una superfície que se situa entre una i tres hectàrees de terra (52,7% a Sant Llorenç d'Hortons i 55,9% a Subirats). Tenint en compte que en el segle XIX a la comarca de l'Alt Penedès es calcula que calien al voltant de cinc hectàrees de vinya per tal d'obtenir una renda que garantís la reproducció d'aquestes famílies rabassaires,²⁶ en els dos casos estudiats la major part de les explotacions rabassaires se situaven per sota d'aquests mínims de subsistència (77,2% a Sant Llorenç d'Hortons i 88,1% a Subirats), per la qual cosa es devien veure obligats a obtenir recursos complementaris a l'exterior de les seves explotacions vitícoles.

A l'altra cara de la moneda trobem unes explotacions rabassaires amb més de cinc hectàrees de terra, capaces de generar una renda suficient per a garantir la reproducció de les unitats familiars que les menaven, incorporant mà d'obra assalariada en determinats moments de l'any agrícola. En resum, al llarg dels segles XVIII i XIX, al si d'aquestes comunitats rabassaires s'havia produït un procés de diferenciació social a través de l'acumulació de diverses rabasses en mans d'una mateixa família, fruit de la incorporació de noves parcel·les a través de dots o lligítimes o d'una major disponibilitat de treball en el nucli familiar i d'una capacitat de negociació més gran. D'altra banda, cal destacar l'existència d'explotacions residuals o el fet que la major part de les famílies rabassaires es veien obligades a complementar la renda que obtenien de la terra per tal de garantir llur reproducció.

A l'hora d'aconseguir aquests recursos complementaris, cal tenir en compte que bona part d'aquestes famílies disposaven d'una petita parcel·la destinada a cultivar productes d'horta i a la cria d'aus de corral i conills. A més, no hem de menystenir la importància que podia tenir la cacera. Era una societat armada i és força interessant la documentació que en aquest respecte trobem als arxius dels jutjats de pau referent a rabassers que caçaven amb armes sense llicència, o bé ho feien amb gossos o fures. Els resultats de la caça permetien a aquestes famílies complementar la dieta o obtenir unes monedes venent els animals caçats al mercat,²⁷ tal com pretenia Josep G., veí de Subirats, quan va ser detingut per la Guàrdia Civil l'any 1892:

26. J. COLOMÉ, E. SAGUER i E. VICEDO: «Las condiciones de reproducción económica de las unidades familiares campesinas en Cataluña a mediados del siglo XIX», a J. M. MARTÍNEZ CARRIÓN (ed.): *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII-XX*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 2002, p. 321-356.

27. En el context de la crisi finisecular i de l'enfrontament entre propietaris i rabassers, la cacera també s'ha de veure com una forma quotidiana de resistència pagesa que requereix poca organització i que permet un benefici individual; J. C. SCOTT: «Formas cotidianas de rebelión campesina», *Historia Social*, núm. 28 (1997), p. 14.

[...] a las cuatro de la tarde se dirigía al pueblo de Ordal para vender un conejo que había muerto y que lo llevaba envuelto en un pañuelo y al ser al kilómetro 59 de la carretera de Tarragona a Barcelona encontró a varios guardias del puesto de Ordal y enseguida le preguntaron que llevaba en el pañuelo y le registraron encontrando el conejo que le arrebataron y enseguida le hicieron amenazas de maniatarlo si no les decía con que arma lo había muerto y en vista de ello les dijo con una escopeta que tenía en su casa y acto seguido le hicieron regresar a su casa y le obligaron a llevarles la escopeta o de lo contrario lo maniatarían y a consecuencia de estas amenazas se vio obligado hacerles entrega de la escopeta.²⁸

De totes maneres, la major part de les rendes complementàries que garantien la reproducció d'aquestes famílies rabassaires depenia de la capacitat que tenien per aconseguir rendes salarials fora de la pròpia explotació. Eren societats pageses en què, com podem observar en els casos de Sant Quintí de Mediona i el Bruc (taula 7), més de tres quarts parts dels actius masculins declaraven com a principal ocupació el treball agrari. Bona part d'aquests actius, especialment els que menaven explotacions vitícoles inferiors a les cinc hectàrees, procuraven obtenir ingressos salarials en els moments de màxima demanda estacional de mà d'obra, durant la verema, la poda o llogant-se amb un animal per a llaurar, per exemple. Al mateix temps, els pobles de sagrera disposaven de botigues de comestibles, obradors i serveis que, com els carreters, tenien una gran importància en el món vitícola. Aquestes activitats sovint es nodrien de fills fadrísters de les famílies rabassaires que, d'aquesta manera, aconseguien nous ingressos monetaris mentre aquests fills no accedien al matrimoni.

Respecte a l'edat en què els actius masculins s'incorporaven al mercat laboral, a la segona meitat dels anys vuitanta, tant a Sant Quintí de Mediona com al Bruc a partir dels 11 anys més de la meitat dels joves declaraven una professió. Aquest percentatge s'aniria incrementant fins que a Sant Quintí a la franja de 14 anys poc més d'un 90% afirmaven treballar, mentre que al Bruc se situava en el 77,7%, i no arribava a superar el 90% fins als 15 anys.

Més complicat resulta analitzar les múltiples activitats que les dones desenvolupaven en aquestes economies vitícoles. En primer lloc, cal tenir en compte que ens estem referint a unes societats patriarcals en què bona part del treball fet per les dones es duia a terme en l'àmbit integrat de les tasques vinculades a la producció, la reproducció i derivades del consum, sense cap mena de retribució salarial. En aquestes economies agràries es fa difícil esta-

28. Arxiu Municipal de Subirats, Secció Judicial, Judicis verbals de faltes 1892-1904, caixa 43.

Taula 7. Estructura per professions dels actius masculins als municipis de Sant Quintí de Mediona i el Bruc.

% sobre el total de la població activa masculina

Professions	Sant Quintí de Mediona		El Bruc	
	1889	1911	1886	1911
Pagès	75,38	66,52	80,53	78,76
Artesà	6,43	6,09	4,69	2,59
Botiga i serveis	4,79	7,97	3,18	4,14
Carreter/traginer	3,42	2,32	2,33	1,30
Comerç	0,96	2,17	0,33	0,52
Paleta	1,37	1,30	1,16	0,52
Pastor/esquilador	0,41	1,45	0,33	0,26
Propietari	0,82	1,88	0,17	4,66
Paperer	1,23	3,77		
Teixidor	1,23	1,45		
Altres	3,96	5,08	7,28	7,25
Total	100	100	100	100

Font: Arxiu Municipal del Bruc, padrons d'habitants de 1886 i 1911. Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès, Fons Municipal Sant Quintí de Mediona, padrons d'habitants 1889 i 1911.

blir una divisió clara entre l'esfera reproductiva (criar i cuidar els fills, la gent gran, els malalts, cuinar...) i la productiva, ja que bona part de les tasques de les dones pageses se situen en ambdues esferes. En aquest sentit, l'activitat de les dones pageses és doblement invisible, perquè no tan sols té en consideració l'activitat domèstica, sinó que també es fa càrrec d'activitats agràries difícils de comptabilitzar²⁹ i més tenint en compte que, com ja ha destacat Montserrat Carbonell, l'economia clàssica i neoclàssica ha entronitzat l'*Homo economicus*, en considerar com a treball només aquell que és remunerat amb un salari, de manera que bona part de les tasques dutes a terme per les dones no són contemplades en la documentació oficial.³⁰

Per aquest motiu, en aquells municipis vitícoles on no hi havia indústria, als padrons d'habitants l'activitat de les dones queda amagada sota la

29. M. D. GARCÍA RAMÓN, J. CRUZ, I. SALAMAÑA i M. VILLARINO: *Mujeres y agricultura en España. Género, trabajo y contexto regional*, Barcelona, Oikos-Tau, 1995, p. 15-19.

30. M. CARBONELL: «Trabajo femenino y economías familiares», a M. ORTEGA, A. LAVRIN i P. PÉREZ CANTÓ: *Historia de las mujeres en España y América Latina*, vol. II, *El Mundo Moderno*, Madrid, Cátedra, 2005, p. 237-262.

categoría «labores propias de su sexo». Com ja van advertir en el seu moment D. Martínez i M. Martínez, en el seu estudi sobre el treball femení a Andalusia:

[...] el estado civil incidía fuertemente en la consideración ocupacional de las mujeres, pues las casadas estaban, a efectos contables, desprovistas de todo valor productivo o laboral, y se reconocía sólo a un magro porcentaje de niñas y mujeres solteras o viudas una calificación distinta de «su sexo», o ajena a situaciones de marginalidad o precariedad (pobres, discapacitadas, etc.).³¹

Així, per exemple, al padró d'habitants de 1889 de Sant Quintí de Mediona hi consten 657 dones majors de 14 anys, de les quals solament 24 declaren una professió. És a dir, es considera que el 96% de les dones no treballava. En el cas del Bruc, aquest percentatge s'incrementa fins a prop del 99%. A principis del segle xx s'observen canvis importants en aquest sentit (taula 8): la caiguda dels preus del vi i la destrucció i posterior replantació de les vinyes a causa de la fil·loxera van comportar que algunes d'aquestes famílies necessitessin reduir els costos de reproducció i, per aquest motiu, enviessin les seves filles a treballar com a serventes a casa de propietaris o a les viles properes. D'altra banda, en el cas de Sant Quintí de Mediona, l'establiment d'una fàbrica tèxtil al començament del segle va fer que en el padró d'habitants de 1911 hi constin 113 dones com a treballadores industrials.

A diferència del cas espanyol, a França disposen de censos d'habitants que, com el de 1851, contemplen les dones i els nens i nenes que treballaven tant a les seves llars com en una empresa o taller. És a partir d'aquest cens de 1851 que tenim notícies que a les zones vitícoles franceses el 80% de les dones declaraven treballar a l'explotació vitícola familiar.³² En el cas que ens ocupa, el fet de no disposar d'aquesta mena d'informació estadística ens obliga a cercar pistes sobre les ocupacions que desenvolupaven algunes dones fora de la llar en altres tipus de fonts documentals. En aquest sentit, cal destacar la importància de la documentació generada als jutjats de pau,

31. D. MARTÍNEZ LÓPEZ i M. MARTÍNEZ MARTÍN: «El trabajo femenino y la economía campesina de subsistencia en Andalucía: las hilanderas de Montefrío (1826-1851)», a C. SARASÚA i L. GÁLVEZ (ed.): *¿Privilegios o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*, Alacant, Publicaciones de la Universidad de Alicante, 2003, p. 142.

32. G. GRATHAM: «Occupation, Marital Status and Life-Cycle Determinants of Women's Labour Force Participation in Mid-nineteenth-Century Rural France», *European Historical Economics Society, Working Papers in Economic History*, núm. 22 (2012).

Taula 8. Professions declarades per les dones en els padrons municipals

Professions	Sant Quintí de Mediona		el Bruc	
	1889	1911	1886	1911
Tèxtil	3	103		
Serventa	4	41	2	36
Modista/planxadora/costurera	2	26		3
Paperera		7		
Artesana	4	8		
Mestra	1	2	1	2
Propietària	2	2		7
Botiguera	1	5		2
Comerciant	1	1		
Pagesa	2	1	3	2
Altres	4	9		5
Total	24	205	6	57
Total dones majors de 14 anys	657	674	465	437
Total dones amb treball declarat fora de la llar	24	205	6	57
% dones amb treball declarat fora de la llar	3,65	30,41	1,29	13,04

Font: Arxiu Municipal del Bruc, padrons d'habitants de 1886 i 1911. Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès, Fons Municipal Sant Quintí de Mediona, padrons d'habitants 1889 i 1911.

on s'acostuma a assenyalar les activitats que desenvolupaven els autors o les actores dels conflictes que es jutjaven. Així, per exemple, l'any 1888, Maria M., vídua que residia al municipi de Subirats, denunciava Eudald R., pagès del mateix municipi, pel fet que:

[...] habiendo su hija Mariana Olivé en compañía de sus compañeras de trabajo haber espurgado las viñas del demandado durante el mes de junio próximo finido por encargo del propio reconvenido, en cuya operación emplearon treinta y nueve jornales que a razón de una peseta setenta y cinco céntimos importan la cantidad de sesenta y ocho pesetas veinte y cinco céntimos que se ha opuesto satisfacer el demandado.³³

33. Arxiu Municipal de Subirats, Secció Judicial, Judicis verbals, 1856-1890, caixa 29.

En un altre judici, celebrat el 1910 en el mateix municipi, localitzem un altre cas semblant: Antònia F, casada amb el pagès Pere M., porta a judici un propietari (Josep M.) per no pagar-li els jornals que havia treballat a les seves vinyes.³⁴ La participació de les dones en els treballs vitícoles se centrava especialment en les feines d'esporgar i veremar en la pròpia explotació substituint els actius masculins que es contractaven per treballar en altres explotacions vitícoles per tal d'obtenir ingressos salarials, o bé contractant-se elles mateixes com a veremadores en les grans propietats. Així, per exemple, Josep Raventós, propietari de l'heretat Codorniu (Sant Sadurní d'Anoia), l'any 1861 contractava jornals femenins el mes de maig per a esporgar les vinyes i el setembre per a la verema.³⁵ El seu fill, Manuel Raventós, va descriure amb detall les feines que durant la verema duïen a terme aquestes dones: el mes de setembre a Can Codorniu es contractaven 180 dones procedents tant dels municipis propers com de zones més allunyades, com Miravet (Ribera d'Ebre) o Fraga (Baix Cinca), que eren distribuïdes en colles de veremadores i triadores. Segons aquest propietari vitícola, aquestes dones tenien una elevada mobilitat, de manera que quan s'acostava el final de la verema ja buscaven contractar-se en altres heretats:

Si a mitja collita venían pluges, o per podrir-se los rahims en lo país s'apujan los jornals per uns quants dies, o per veure que aquí a casa faltavan poch dies per collir, y-ls sortia feyna en altre punt, nos dexavan moltes dones com més apurats estavam y se-ns podrían los rahims per no poder-los entrar.³⁶

A part de les feines que comportava la vinya, en aquestes comunitats rabassaires també hi trobem dones treballant com a pastores, com la vídua Maria P., que el 1891 era denunciada per un guarda jurat per pasturar sense permís el seu ramat en terres d'un propietari de Subirats,³⁷ o de Maria P., de Piera, denunciada el 1897 pel mateix motiu pels Mossos d'Esquadra.³⁸ Fora de les activitats agropecuàries, els judicis ens presenten dones que treballaven com a dides³⁹ o llevadores⁴⁰ o que eren les mestresses de la botiga del

34. Arxiu Municipal de Subirats, Secció Judicial, Actes conciliació, 1900-1932, caixa 26

35. Arxiu Patrimonial Família Raventós, volum documentació anys 1860-1869.

36. M. RAVENTÓS: *La verema*, Barcelona, Libreria de Alvar Verdaguer, 1911, p. 112.

37. Arxiu Municipal de Subirats, Secció Judicial, Judicis verbals de faltes 1880-1891, caixa 42.

38. Arxiu Municipal de Piera, Secció Judicial, caixa any 1897.

39. Al Jutjat de Piera, l'any 1884, Maria P. reclamava 10 pessetes a Josep R. per haver fet de dida del seu fill; Arxiu Municipal de Piera, Secció Judicial, caixa anys 1884-1887.

40. El 1893, a Capellades, les vídues Josepa B. i Teresa C. eren denunciades per altres dones

poble, per no referir-nos a les vídues que menaven rabasses o a les nombroses dones que consten com a propietàries de la terra.

Com ja he apuntat anteriorment, en moments de crisi, les petites explotacions podien optar perquè alguna de les seves filles cerqués ocupació com a serventa en algun casal de propietaris o en municipis més grans. L'objectiu que es perseguia era doble: d'una banda, s'alliberaven costos de reproducció, ja que normalment l'alimentació anava a càrrec de la família que contractava els seus serveis, i, en segon lloc, permetia a aquestes noies estalviar i preparar l'aixovar per accedir en millors condicions al mercat matrimonial. Com podem observar a la taula 9, a partir dels 10 anys comencem a trobar noies que declaren treballar com a serventes, però tant a Sant Quintí de Mediona com al Bruc les franges d'edat en què trobem un major nombre de dones que treballen en el servei domèstic se situa entre els 15 i els 24 anys, de manera que quan accedien al matrimoni abandonaven aquesta ocupació.

Taula 9. Distribució per edats de les dones que declaren treballar com a serventes(1911)

Edat	Sant Quintí de Mediona	el Bruc
10-14	6	8
15-19	15	12
20-24	8	11
25-29	4	5
30-34	5	
> 35	3	
Total	41	36

Font: Arxiu Municipal del Bruc, padró d'habitants de 1911. Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès, Fons Municipal de Sant Quintí de Mediona, padró d'habitants de 1911.

La de serventa era una professió poc valorada, en la qual es treballaven moltes hores, es tenia poc temps lliure, es feien feines pesades i no sempre es menjava bé.⁴¹ Algunes vegades, aquestes noies eren sotmeses a maltractaments, com en el cas d'una nena de 12 anys que treballava a la casa de Josep O., propietari de Subirats. Segons la denúncia presentada pel pare de la víctima:

per exercir com a llevadores sense els permisos necessaris ni pagar contribucions com a tals; Arxiu Municipal de Capellades, Secció Judicial, lligall 1062.

41. D. COMAS D'ARGEMIR, I. BODOQUÉ, S. FERRERES i J. ROCA: *Vides de dones. Treball, família i sociabilitat entre les dones de les classes populars (1900-1960)*, Barcelona, Fundació de Servei de Cultura Popular i Alta Fulla, 1990, p. 64.

[...] habiendo el demandado en altas horas de la noche [...] echado a la calle una hija del actor llamada Luisa de doce años de edad, la cual tenía a su cuidado en concepto de sirvienta del mismo, dejándola abandonada a la intemperie, la cual tuvo que ser auxiliada por los vecinos de la calle de Lavern después de haber recibido el susto correspondiente de cuyo resultado se halla enferma.⁴²

El denunciat va negar els fets, però, fos veritat o no, la situació de la Lluïsa ens mostra la precarietat en què es podien trobar aquestes noies joves que entraven en el servei domèstic. Molt més greu és el cas denunciat per Joan P., pagès de Vilafranca del Penedès, que el 1831 va delatar una agressió sexual contra la seva filla de nom Maria. En la seva declaració assenyala clarament els motius pels quals la noia va entrar a treballar com a serventa i, posteriorment, ella mateixa explica la violació que va patir. Cedim la paraula a Joan P.:

[...] no pudiendo mantener a su familia sin que se dediquen al trabajo todos los que sean capaces, puso a su hija Maria P., soltera, en clase de criada en la casa de Magín S. [...]. Dicho S., a pesar de ser casado y contra lo que era de esperar de un hombre de este estado, sedujo a la senzilla hija del exponente, abusó de ella y la ha puesto embarazada; en tanto que a fin de ocultar esta ocurrencia al público, ha hecho desaparecer aquella incauta joven, cuyo paradero no quiso manifestar al que expone, cuando como padre trató de averiguarlo.

Posteriorment, la filla va ser localitzada, i en la seva declaració indica que el propietari de la casa «varias veces le había indicado su intención ofreciéndola para obligarla dinero, que despreció constantemente». Finalment, una nit que la mestressa de la casa era de viatge, el propietari va anar a l'habitació de la víctima i, quan ella el va veure,

[...] trató de eludir la intención censual [sic] y lujuriosa del amo, huyendo de la cama, cuyo medio fue ineficaz para contenerle, pues que valiéndose de la fuerza la bolvió a hechar en la misma cama disfrutando entonces del rendimiento de la que declara, no habiéndose valido del medio de gritos y voces para rechazar la fuerza del agresor.

La propietària de la casa va ser informada, i una vegada es va fer evident l'embaràs la van traslladar a Sitges, a casa d'uns familiars dels denun-

42. Arxiu Municipal de Subirats, Secció Judicial, Actes conciliació, 1855-1899, caixa 25.

ciats, donant-li vint duros i promentent més diners en cas de necessitat. Finalment, el jutge va determinar que dotessin la noia amb 200 lliures catalanes.⁴³

COMUNITAT, CONFLICTE I GÈNERE

Com ja hem apuntat, a l'hora d'intentar visualitzar els rols que jugaven les dones en aquestes economies rabassaires, disposem de molt poca informació. Les seves activitats són pràcticament invisibles en la documentació oficial (padrons i censos) i, tot i que apareixen en els protocols notariais (contractes de conreu, de compravenda, dots, capítols matrimonials, testaments...), ens donen poca informació sobre la vida quotidiana i les relacions socials i de veïnatge que tenien lloc en aquestes comunitats vitícoles durant el segle XIX. Possiblement la documentació que ens ofereix una visió més propera al dia a dia de les dones rabassaires, la trobem en els judicis orals que se celebraven en els jutjats de pau i als quals ja ens hem referit anteriorment. Malgrat que aquesta documentació tan sols fa referència a un segment de la població que s'ha vist involucrat en un conflicte, a través de les declaracions de les demandants o de les acusades i dels testimonis presentats obtenim informació sobre les relacions de gènere, els espais feminitzats, les problemàtiques amb què es podien trobar les dones al llarg de les diferents edats i especialment durant la vellesa, les xarxes de relació social o allò que E. P. Thompson va definir com l'organització del temps social.⁴⁴

Amb aquesta finalitat s'ha treballat una mostra de 430 judicis, corresponents al període 1880-1910, procedents dels jutjats de pau de tres municipis de la comarca de l'Anoia (Piera, Capellades i els Hostalets de Pierola), cinc de l'Alt Penedès (Subirats, Olèrdola, Mediona, Sant Quintí de Mediona i el Pla del Penedès) i dos del Baix Llobregat amb importants colònies rabassaires (Sant Esteve Sesrovires i Corbera de Llobregat), així com la documentació del Jutjat de Primera Instància de Vilafranca del Penedès. A l'hora d'analitzar aquesta documentació, com es pot veure en la taula 10, s'ha optat per crear tres grans grups segons les característiques dels judicis: en primer lloc, els conflictes entre membres de la comunitat rabassaire en què participen dones, com a demandants o com acusades; en segon lloc, les demandes fetes per actors externs a la comunitat rabassaire (propietaris,

43. Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès, Fons Judicial, Processos s. XIX, PXIX-54, 1830.

44. E. P. THOMPSON: «Tiempo, disciplina de trabajo y capitalismo industrial», a *Tradición, revuelta y consciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial*, Barcelona, Crítica, 1979, p. 239-293.

representants de l'Estat liberal...) contra dones rabassaires, i, finalment, un tercer grup que mostra el paper que jugaven algunes dones com a propietàries de terres o immobles urbans.

Taula 10. Tipologia de judicis en els quals participen dones vinculades a la comunitat rabassaire

Tipologia dels judicis	Nombre de judicis
1. Judicis protagonitzats per dones de la comunitat rabassaire	179
1.1. Violència entre dones	41
1.2. Violència contra dones	30
1.3. Conflictes familiars	64
1.4. Divorci	5
1.5. Denúncies per calúmnies	6
1.6. Reclamar retribució per treballs realitzats per dones	6
1.7. Sol·licitud de permís per casar-se	8
1.8. Amenaces i/o agressió d'una dona contra un home	3
1.9. Altres	16
2. Demandes fetes per actors externs a la comunitat rabassaire contra dones	107
2.1. Dones demandades per deutes	48
2.2. Dones denunciades per danys contra la propietat	22
2.3. Denúncia contra dones que tenen la titularitat de la rabassa morta	37
3. Demandes fetes per propietàries de béns immobles	144
Total	430

Font: Secció Judicial dels Arxius Municipals de Subirats, Olèrdola, Mediona, el Pla del Penedès, Piera, Capellades i els Hostalets de Pierola. Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès, Fons Municipal de Sant Quintí de Mediona, Secció Judicial. Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès, Fons Judicial, Jutjat de Primera Instància. Jutjat de Pau de Sant Esteve Sesrovires. Arxiu Comarcal del Baix Llobregat, Fons Municipal Corbera de Llobregat, Secció Judicial.

El grup més nombrós de judicis correspon a aquells que enfronten diferents membres de la comunitat rabassaire. Aquests judicis (que representen el 41,6% de la mostra utilitzada) reflecteixen les tasques diàries que assumien les dones fora de la llar, com anar a buscar herbes, treballar les vinyes o en tallers artesans o en fàbriques tèxtils o papereres. En segon lloc, aquesta documentació evidencia alguns dels espais feminitzats del poble o

del nucli de colonització vitícola, com la font on es va a buscar aigua, el forn on es va a coure el pa, el mercat, el safareig o la bassa on es renta la roba i, als capvespres, els portals de les cases mentre es pren la fresca. Es tracta d'espais on es desenvolupa la sociabilitat de les dones casades i s'exerceix el control social «mitjançant l'aplicació de tota una sèrie de regles no escrites enlloc, però que tothom sap i que es fonamenten en el coneixement que es posseeix dels membres del veïnat gràcies a l'observació directa i interacció femenina».⁴⁵

Entre aquests judicis que enfronten membres de la mateixa comunitat rabassaire destaquen aquells que tenen lloc entre dones. En aquest cas, els conflictes es produeixen, principalment, al voltant d'aquests espais feminitzats i tenen el seu origen en la defensa de béns i drets adquirits (l'ús d'un determinat safareig, per exemple), en la reclamació de deutes, en la defensa dels fills o filles davant una agressió i en l'intent de salvaguardar l'honorabilitat personal i de la família o per temes d'adulteri. Aquest seria el cas, per exemple, de Josepa R., de Capellades, que el 1886 va denunciar la seva veïna Maria M. per «haberse presentado la dicha M. en la tarde del dia siete de este mes [juny] a su casa a provocarla insultarla con las palabras de puta y que hace su marido cabrón».⁴⁶

D'altra banda, resulta especialment interessant el control social que exercien les dones durant el conflicte social que a finals del segle XIX enfrontava rabassers i propietaris, pressionant les dones de les famílies rabassaires que trencaven la solidaritat interna de la comunitat i acceptaven treballar les vinyes que els rabassers havien declarat en vaga. Aquest seria el motiu de la denúncia que el 1895 va posar Madrona M. al Jutjat de Pau d'Olèrdola:

A las cinco de la tarde fue a casa de Juan B., panadero, a saber la hora que podría hoy cocerle el pan, y al pasar por las que viven Enrica B. y Margarita N. [...] fue increpada por ellas llamándola «gossa de la Guala y rifeña», como tienen de costumbre, sin que les hiciera caso, pero al regreso no solo volvieron a insultarla, sino que la Margarita dirigiéndose a las hermanas Concepción y María C., que viven en la misma calle y a poca distancia, les dijo que la detuvieran y trajeran una hacha vulgo destral para matarla, y entonces las cuatro se le echaron encima y la dieron puñetazos en el pecho, vientre, espalda y otras partes del cuerpo, y un mordisco en el dedo meñique de la mano izquierda, dejándola cuando estuvieron satisfechas de su obra.

45. D. COMAS D'ARGEMIR, I. BODOQUÉ, S. FERRERES i J. ROCA: *Vides de dones...*, op. cit., p. 109-110.

46. Arxiu Municipal de Capellades, Secció Judicial, lligall 1051.

Els motius d'aquest atac violent i col·lectiu ens els explica la mateixa demandant: «Cree que el motivo de la agresión es porqué su marido no pertenece a la sociedad de trabajadores, sino que es tenido por esquirol por trabajar por cuenta de casa Gual siempre que lo necesitan». Una testimoni, Francesca B., esposa d'un altre rabasser que havia acceptat treballar per als propietaris, confirma la violència de l'agressió i els motius que la van provocar:

[...] todas la golpearon con piedras que tenían en las manos, quitándola el pañuelo que llevaba en la cabeza, deshaciendole el peinado y diciendo que tenían que matarla, creyendo la testigo que el motivo de la agresión es por la quimera [sic] que tienen los trabajadores asociados a los que quieren ser independientes como el marido de la agredida y el de la que declara, y sin embargo, tanto ellos como los demás individuos de la familia son insultados con las palabras de perros de la Gual, rifeños y otras.⁴⁷

Entre els judicis que enfronten diferents membres de la comunitat rabassaire i en els quals prenen part dones, cal destacar, també, aquells que es deuen a accions vinculades amb la violència de gènere. Es tracta de denúncies per assetjament i per insults contra l'honorabilitat de les dones que signen les denúncies, com Maria F., d'Olèrdola, que el 1886 denunciava Josep A., del mateix municipi, pel fet de ser «injuriada gravemente por el demandado llamándola ladrona, puta y que antes de casada había parido a lo menos dos veces, con otras expresiones a cual más injuriosas».⁴⁸ Així mateix trobem agressions violentes, al mig del carrer o a l'interior de les papereres de Capellades, i casos de violació. D'altra banda, destaquen les dones que demanen el divorci a causa dels maltractaments que reben per part del seu marit o de la família política, com Rita V., de Subirats, que el mateix 1886 demanava el divorci pel fet de no poder «soportar por más tiempo los malos tratos que le da su marido juntamente con la demás familia, lo cual la obliga a separarse de su casa y compañía».⁴⁹ El jutge no va concedir el divorci a Rita V. i aquesta es va rebel·lar trencant les normes socials comunament acceptades, fins al punt que el seu marit la va denunciar. Val la pena escoltar els arguments del marit, ja que, d'una banda, resumeixen perfectament el discurs patriarcal que imperava en aquestes llars i, d'una altra banda, mostren les vies de resistència adoptades per Rita V. Cedim, doncs, la paraula a Francesc J., marit de Rita V.:

47. Arxiu Municipal d'Olèrdola, Secció Judicial, Sumaris 1895-1950, caixa 18.

48. Arxiu Municipal d'Olèrdola, Secció Judicial, Actes conciliació, 1865-1935.

49. Arxiu Municipal de Subirats, Secció Judicial, Actes conciliació, 1855-1899, caixa 25.

[...] que en lo sucesivo la demandada procure esmerarse en su modo de proceder con el actor y demás familia, y que no se ausente de su casa sin el correspondiente permiso de su marido, como es deber de una buena esposa, que haga vida en común con el actor y familia y no sustraer los alimentos y bebidas de la casa de su marido y pasar a comerlas en otra casa distinta como está verificando en el presente, que trate al actor y demás familia con el decoro debido y procure trabajar en cuanto pueda en auxilio de la casa y no regresar en ella a altas horas de la noche; y al propio tiempo que vuelva a la casa conyugal lo que ha sustraído de la misma, como son seis sábanas, un colchón, y las mantas de su hijo Juan.⁵⁰

Finalment, cal destacar la importància que tenen els conflictes familiars, que representen al voltant del 36% dels judicis celebrats entre membres de la mateixa comunitat rabassaire. Es tracta de demandes pel dot, per incompliment dels capítols matrimonials o reclamacions de legítimes o herències. Menció a part mereixen els problemes de convivència entre diferents generacions dins la mateixa llar, especialment en el cas de les denúncies de vídues contra els seus fills per maltractaments, com la que va presentar el 1898 Engràcia M., de Pierola, que havia estat ferida pel seu fill,⁵¹ o Maria P., vídua de Sant Esteve Sesrovires, que el 1909 denunciava el seu fill «para se avenga a facilitar los alimentos y auxilios que la ley determine a la compareciente, que carece de bienes y por su avanzada edad de medios de subsistencia».⁵²

Com ja hem apuntat, un segon gran bloc de judicis (prop del 25% de tots els judicis de la mostra) correspon a les demandes presentades per actors exògens a la comunitat rabassaire contra dones rabassaires. Es tracta de judicis per deutes contrets a la botiga de queviures, per la falta de pagament del lloguer d'un apartament o una casa i també de demandes dels propietaris contra dones que són titulars de rabasses mortes. Normalment, les demandades són dones vídues que es veuen obligades a abandonar les cases o a renunciar a les rabasses per manca de recursos, com molt bé ens explica Magdalena N., vídua de Piera, que el 1893 era requerida per un propietari perquè abandonés la rabassa que treballava. En la seva declaració, Magdalena reconeix que no ha treballat la terra tal com estava estipulat al contracte, però «primeramente debía atender a las necesidades más perentorias cuales son las de prestar alimentos a sus hijos menores de edad».⁵³ Altres

50. Arxiu Municipal de Subirats, Secció Judicial, Actes conciliació, 1855-1899, caixa 25.

51. Arxiu Municipal dels Hostalets de Pierola, caixa 301.

52. Arxiu Jutjat de Pau de Sant Esteve Sesrovires, Actes de conciliació, 1906-1949.

53. Arxiu Municipal de Piera, Secció Judicial, lligall 1891-1894.

vegades, però, aquestes dones plantaven cara al propietari i es negaven a abandonar el conreu de les rabasses que menaven, fent seus els arguments de la protesta rabassaire. Entre d'altres, aquest seria el cas de Francesca B., també de Piera, que el 1888 es nega a abandonar la rabassa manifestant que «posee en emfiteusis la finca objeto del desahucio, careciendo de razón la pretensión del actor».⁵⁴

També abunden les denúncies de guardes jurats, mossos d'esquadra i guàrdies civils contra dones que havien transgredit les normes que afectaven la propietat privada, en accions que en alguns casos també podrien ser considerades formes quotidianes de resistència pagesa. Així, per exemple, l'any 1881, Maria E., veïna de Subirats, era denunciada per la Guàrdia Civil per haver caçat dues perdius;⁵⁵ el 1886, Maria Àngela G. i Josepa A. eren detingudes pels Mossos d'Esquadra per «haberlas hallado en el bosque de Dn Magin Canals, cortando dos pinos con un serrote sin permiso del dueño»,⁵⁶ o el cas de Magdalena G, de Piera, que el 1896 va ser detinguda per robar cols en un hort, justificant la seva acció pel fet que «lo hizo sin ninguna malicia y para poder cocer la cena toda vez que no tenía suficientes con las de sus huertos».⁵⁷ Es tracta de dones que es veïen obligades a cercar recursos a l'exterior de llurs explotacions per tal d'obtenir aliments o energia.

Altres vegades, les denúncies per atemptar contra la propietat es deuen a venjances o a formes de protesta contra un propietari o una propietària. Aquest va ser el cas d'Antònia D., de Piera, que el 1897 va ser detinguda pels Mossos d'Esquadra «por haber manifestado ser la autora de haber arrancado en la tarde del día de ayer unos 1.700 cermientos de cepas americanas que tenía plantado al huerto D. José D., como también ha manifestado que hará unas tres o cuatro semanas que cortó una porción de cepas americanas de la viña de Juan D.» En la seva declaració, l'acusada deixava ben clars els motius que, segons ella, justificaven la seva actuació: «que si bien es verdad todo cuanto se dice en la denuncia, téngase en cuenta que el móvil no fue el de robo y si solo el de vengarse de los muchos agravios que en su persona tiene recibidos de Juan D., dueño de las cepas americanas de que trata la denuncia»⁵⁸

54. Arxiu Municipal de Piera, Secció Judicial, lligall 1888-1890.

55. Arxiu Municipal de Subirats, Secció Judicial, Judicis verbals de faltes, 1880-1891, caixa 42.

56. Jutjat de Pau de Sant Esteve Sesrovires, Arxiu, Judicis verbals de faltes, 1853 a 1899.

57. Arxiu Municipal de Piera, Secció Judicial, caixa 1895-1896.

58. Arxiu Municipal de Piera, Secció Judicial, caixa 1897.

Finalment, els arxius judicials ens mostren una important quantitat de dones que consten com a propietàries de terres i d'immobles urbans. Aquestes dones havien accedit a les seves propietats a través de l'herència dels béns paterns i/o materns, en cas que no haguessin tingut descendència masculina, o del dot. També es pot tractar de vídues usufructuàries de les propietats del seu difunt marit, que gaudien de la gestió del patrimoni fins que els seus fills barons arribaven a la majoria d'edat.

CONCLUSIONS

A diferents comarques catalanes, al llarg dels segles XVIII i XIX, antics senyors i emfiteutes van recórrer al contracte de rabassa morta a l'hora de plantar vinyes en terres marginals, erms i boscos, per tal d'incrementar les rendes que obtenien de les seves heretats. Així, trobem referències a l'ús de la rabassa a les terres de Girona, a la Catalunya Central, al Camp de Tarragona o a les terres de l'Anoia, l'Alt Penedès i el Vallès Occidental, properes a la ciutat de Barcelona. Ara bé, malgrat que les característiques generals d'aquesta fórmula contractual puguin variar poc entre les diferents comarques, el que sí que canvia és la incidència social i els efectes que sobre l'ocupació i la gestió del territori va arribar a tenir. En aquest sentit, tan important és el paper que va jugar la rabassa com a factor dinamitzador en el procés d'especialització vitícola com la funció que va tenir com a motor de transformació social, segons diversos factors com la pressió demogràfica que hi podia haver a cada àrea, l'existència o no d'indústria al territori o la proximitat a ciutats amb importants organitzacions artesanals que poguessin influir en la creació d'organitzacions rabassaires.

En aquest article ens hem centrat en el nucli vitícola que formaven aquells municipis de les comarques de l'Anoia i l'Alt Penedès on, a mitjan segle XIX, la vinya ocupava més del 75 % de la superfície agrícola. A aquest territori caldria afegir-hi altres municipis de les comarques del Baix Llobregat i del Vallès Occidental per constituir la regió vitícola més important de la Catalunya del segle XIX. Un primer element que cal destacar dels municipis estudiats és la importància que hi tenia la gran propietat de la terra. En tots ells, el territori s'estructurava a partir de grans masos policulturals, que tenien els seus orígens en l'acumulació de terres que va tenir lloc en els segles XV i XVI com a resultat de les grans mortalitats. A partir del darrer terç del segle XVIII, aquests masos grassos en mans de nissagues d'emfiteutes, que amb la revolució liberal es convertirien en propietaris capitalistes de la terra, van aprofitar la conjuntura favorable del preu del vi per a ampliar la

superfície cultivada dels seus predis plantant vinyes mitjançant el contracte de rabassa morta.

Aquestes concessions podien anar acompanyades de la cessió d'una parcel·la de terra perquè la família rabassaire hi construís la seva llar. D'aquesta manera, al llarg del període estudiat, van créixer els pobles de sagrera i van aparèixer nous nuclis de colonització vitícola, fets que van donar lloc al que podem definir com a comunitats rabassaires. Aquestes comunitats, formades principalment per unitats familiars de tipus simple, van experimentar un procés de diferenciació social, amb famílies que van tenir capacitat per a acumular una superfície de terra que els garantia la seva reproducció i els permetia un cert grau d'acumulació de rendes. Al costat d'aquestes, la major part de les explotacions rabassaires no generaven uns *outputs* suficients per a garantir la seva subsistència. Aquestes famílies depenien en bona mesura de la seva capacitat d'obtenir rendes salarials en el mercat de treball.

Hem comprovat com els actius masculins s'incorporaven majoritàriament al mercat de treball entre els 14 i els 15 anys, treballant temporalment en les explotacions vitícoles que demanaven mà d'obra, en tallers artesanals, com a carreters o en la indústria paperera o tèxtil en aquells municipis on n'hi havia. Més complicat ha estat estudiar el mercat de treball femení, a causa d'una documentació oficial que les condemnava a la invisibilitat. Tot i així, al llarg del text hem comprovat com les dones es contractaven per treballar a les vinyes a canvi d'un jornal, treballaven en les pròpies explotacions vitícoles, es llogaven com a dides o exercien de llevadores, per exemple. Hem prestat una atenció especial a les dones que de joves es contractaven com a serventes, i hem assenyalat també la violència a la qual podien arribar a estar sotmeses en alguns casos. En resum, en aquestes comunitats rabassaires tot sembla indicar que les dones participaven de forma activa en el mercat de treball, especialment en els moments de màxima demanda estacional de feina a les vinyes. D'altra banda, quan els actius masculins es veien obligats a treballar fora de la pròpia explotació, eren les dones les que es feien càrrec de les feines vitícoles de les seves vinyes.

A través de la documentació judicial hem destacat els espais on es desenvolupava la sociabilitat de les dones, els espais feminitzats, com la font on anaven a buscar aigua, el safareig i la bassa on rentaven la roba, el mercat o les relacions veïnals que s'establien als capvespres a les portes de les cases. A més, aquesta documentació també ens ha permès analitzar els diferents tipus de conflictivitat endògena (entre membres de la mateixa comunitat) que afectaven les dones. Així, hem comprovat com l'origen dels conflictes que podien enfrontar les dones es troben en la defensa de l'hono-

rabilitat personal i de la família, la defensa dels fills o filles davant una agressió, la reclamació de deutes o la defensa de béns i drets adquirits.

Al mateix temps, a través de les declaracions dels mateixos protagonistes, hem pogut percebre la violència de gènere present en aquesta societat agrària: assetjament i insults contra l'honorabilitat de les dones, agressions violentes al mig del carrer i a les fàbriques i maltractaments dins de les llars. També hem detectat la importància que tenien els conflictes familiars, amb reclamacions de dots, lligítimes o herències, però especialment les dificultats i els atacs que podien patir les dones velles i vídues, que es convertien en l'esglaó més feble d'aquestes societats.

Paral·lelament, hem copsat l'oposició i les vies de resistència adoptades per les dones davant la violència de gènere: denúncies al jutjat de pau del municipi, sol·licituds de divorci o el trencament de les normes de comportament social acceptades per la comunitat. Localitzem dones a les sales dels jutjats de pau acusades per atacs a la propietat o per furts, en un hort o de llenya en un bosc, com a resposta a la pobresa i a la necessitat. Hem vist dones propietàries i dones que menaven rabasses i s'enfrontaven als propietaris reclamant la durada indefinida del contracte; dones que jugaven un rol destacat en defensa de la cohesió de la comunitat enfront d'agents externs, pressionant les famílies dels rabassers que en moment de conflicte contra els propietaris trenquen la solidaritat interna o dones que s'enfronten a propietaris de forma violenta. Observem-ne un darrer exemple: un capvespre de 1910, al municipi de Mediona, Quintí M., propietari d'aquest municipi, va ser atacat quan tornava cap a casa seva per Teresa S.: «sin mediar palabra alguna pronto se vio insultado por Teresa S., la cual estaba en la era con su marido Pedro A. y como el compareciente no le contestara, sin duda exasperada por tal silencio la emprendió a pedradas, teniendo necesidad el compareciente de apelar a la fuga para evitar males peores». A l'acta del judici, el denunciant especifica que la demandada el va tractar de «sinverguenza, deshonorado, ladrón, asesino, podrido y otros insultos que no puede precisar».⁵⁹

En resum, la posició i el poder de negociació de les dones a les llars o al si de la comunitat rabassaire podia variar segons la seva capacitat de guanyar una renda independent treballant fora de la llar o del control que exercia sobre les vinyes treballades per la unitat familiar. En aquest sentit, la rabassa morta i el règim successori català hi jugaven un paper determinant: quan accedien al matrimoni, algunes dones podien aportar com a dot una peça de terra a rabassa. Mantenien la titularitat d'aquesta peça de terra i la

59. Arxiu Municipal de Mediona, Secció Judicial, Judicis de faltes, 1900-1910.

podien transmetre a les generacions futures, ja que consideraven que la rabassa morta tenia una durada indefinida. És a dir, el control sobre part de la terra que menava la unitat familiar li concedia una major capacitat de negociació al si de la família⁶⁰ i un paper més destacat dins la comunitat rabassaire. Més encara, aquest control que exercia sobre el seu propi patrimoni li atorgava una posició avantatjosa en els conflictes cooperatius⁶¹ que es produïen en la vida familiar, a causa del que Bina Agarwal defineix com la «posició de retirada» o «punt d'amenaça»⁶²: en cas que les dones abandonessin la llar, l'espòs i la seva família perdien la possibilitat de treballar i obtenir rendes de les terres aportades per la dona en concepte de dot.

A finals del segle XIX i primers anys del XX, la destrucció de les vinyes a causa de la fil·loxera, la desaparició del contracte de rabassa morta i la seva substitució per contractes de parceria, amb una durada limitada, o per contractes privats sense cap garantia jurídica, van limitar la capacitat de negociació d'aquestes dones viticultores i les va fer més invisibles.

60. B. AGARWAL: «Gender and landrights revisited: explorin news prospects via the State, family and market», *Journal of Agrarian Change*, vol. 3, núm. 1-2 (2003), p. 193.

61. Sobre el concepte «conflictes cooperatius», vegeu: A. SEN: *Desarrollo y libertad*, Barcelona, Planeta, 1999.

62. B. AGARWAL: «Negociación y relaciones de género: dentro y fuera de la unidad doméstica», *Historia Agraria*, núm. 17 (1999), p. 16-17.